

înrudite stilistic nici între ele, nici cu reliefurile insulare, atât de bine individualizate, recent examinate de H. Hiller, *Ionische Grabreliefs der 1. Hälfte des 5. Jhs.*, 1975.

În cuprinsul ariei nord-grecești autoarea include două grupe regionale distincte, prelundu conceptul de « artă nord-greacă » introdus acum mai bine de un secol de Heinrich Brunn, fără a avea o motivație mai solidă. Miezul îl formează grupul de reliefuluri publicat de H. Biesantz, *Die thessalischen Grabreliefs*, 1965, completat cu un mic grup de bronzuri constituit de autoare. Arta clasică timpurie a acestei regiuni își arată cu claritate caracterele ei provinciale. Dar de ce acesteia i se alătură piese de bronz din nord-vestul Greciei (ținutul Kerkyra, Ioannina, Dodona)?

Cea mai mare parte dintre minerele de oglinzi de bronz cu picior, reprezentând personaje feminine cu peplos, au fost considerate, până de curind, de proveniență peloponezică, deoarece peplosul trecea drept o îmbrăcăminte doriană. Chiar E. Langlotz și V. Poulsen le atribuiău Corințului, resp. Argosului. R. T. K. identifică 10 grupe stilistice pe care le poate atribui acestei regiuni, iar pentru 6 dintre ele remarcă « un numitor comun »: « Bei diesen Bronzen kann und darf nicht der Masstab grosser Kunst angelegt werden. Sie wurden von nicht gut abgebildeten einheimischen Bildnern geschaffen, die wahrscheinlich niemals Zugang zu den Bronzwerkstätten der zentralen Poleis hatten. Das wird allein in der Tatsache deutlich, dass wir keine der sechs Gruppen als Ableger eines des benachbarten grossen Kunstzentren ansprechen können ».

Ultima grupă cuprinde piese atribuite lumii grecești apusene, siciliene și sud-italice. Chiar dacă neconvingătoare prin unele grupări stilistice ale documentelor, această elaborată lucrare arată că, departe de a fi închis, drumul către cercetarea geografiei stilistice a Greciei clasicismului timpuriu poate duce la rezultate promițătoare.

București, iunie 1983

Petre Alexandrescu

DIETER SALZMANN, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechnik*. Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1982, IX + 141 p., 2 hărți, 102 pl. (Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Forschungen, Band 10)

Mozaicurile din pietre de riu (*Kieselmosaiken*), care precedă în timp cu câteva secole mozaicurile din pietre tăiate (*opus tessellatum*), nu atrag decît de curind atenția lumii științifice, și chiar și acum numai unui număr restrîns de specialiști. Motivul a fost numărul relativ redus de asemenea monumente, primele descoperite fiind cele 18 mozaicuri din locuințele de la Olynth în cursul săpăturilor misiunii americane conduse de către D. M. Robinson în anii 1928—1932. Între timp numărul lor a crescut, justificînd realizarea în ultimele decenii a două teze de doctorat, una nepublicată a lui W. Oberleitner, cea de a doua fiind reprezentată de volumul pe care îl prezint aici. Lucrarea, avînd caracterul unui corpus, intrunește calitatea unei asemenea cercetări exhaustive, bine informate, riguros construite și concis redactate. Materialul pe care se bazează, adunat în catalogul alfabetic din a doua parte, este constituit din 176 de mozaicuri, fiecare descris, cu indicații de descoperire și de conservare, cu bibliografia completă, dimensiuni și datare, aproape integral ilustrat, unele monumente cu detalii.

Practica pavimentelor din pietre de riu, fixate într-un suport de pămînt, era curentă în spațiul mediteranean, încă din mileniul al III-lea î.e.n., atît în Asia Mică, cit și în Grecia minoică și miceniană (de exemplu, pavimentul de la Tiryn, recent publicat de Chr. Podzuweit și D. Salzmann, AA 1977). Primele mozaicuri decorate apar în veacul al VIII-lea în Asia Mică (în două locuințe de la Gordion) și în Siria (în palatele de la Arslan Tash și Til Barsit pe Eufratul Superior, din vremea lui Tiglatpilesar al III-lea, 745—727 î.e.n.). Începînd de la sfîrșitul veacului al V-lea ele apar în Grecia, probabil sub influența orientală. Tradiția greacă a pavimentelor din simple pietre de riu, atestate sporadic în geometric și în arhaic (la templul lui Artemis Orthia de la Sparta cître 700 î.e.n., la templul lui Poseidon de la Isthmia de la sfîrșitul veacului al VII-lea, la sancuarul de la Kalapodi de la începutul secolului al VI-lea), face verosimilă și ipoteza lui Ph. Bruneau, potrivit căreia mozaicul din pietre de riu a putut fi o redescoperire paralelă grecească.

D.S. propune împărțirea pieselor în patru faze succesive, pe criterii stilistice și potrivit unor indicații cronologice (datele de fundație sau de distrugere ale așezărilor) sau stratigrafice. *Faza I*: sfîrșitul sec. V — prima treime a sec. IV, figuri monocrome (albe) cu detalii anatomic rezervate. *Faza II*: între 370/60 și 350/40, apar elemente de perspectivă și se introduc culorile roșu și galben. *Faza III*: de la 340/30 la 300/290, cu marile mozaicuri de la Pella, Dyrrhachium; pietrele de mîrine excepțională așezate des. parțial în șiruri; efecte picturale și gradația culorilor. *Faza IV*: policromia se atenuează, cîștigă teren reprezentările alb/negru. Începînd cu sec. al II-lea arta mozaicului din pietre de riu este pe cale de disoluție. Exemplele bine datate de la

Eretria indică evoluția către descompunerea principiilor de compoziție tradițională. Autorul nu cunoaște mozaicuri din perioada elenistică târzie sau romană. Semnalăm că un fragment de asemenea mozaic, cu decor de croșete de meandru, a fost descoperit la Histria, datînd din ultima fază a templului Afroditei (prima jumătate a veacului I î.e.n.), încă inedit.

Unul dintre motivele decorative utilizate de către D.S. pentru analiza stilistică este acela al vrejului (*Rankenornament*), al cărui studiu ocupă un capitol special. O cercetare recentă consacrată aceluiași motiv, întreprinsă de către Michael Pfrommer (*Großgriechische und mittelitalische Einfluss in der Rankenornamentik frühhellenistischer Zeit*, JdI, 87, 1982, p. 119—190), vine să îmbogățească substanțial cunoștințele noastre, punînd în discuție influența centrelor italice asupra unor regiuni periferice ale lumii grecești, ca Macedonia, Tracia, coloniile nord-pontice sau Egiptul ptolemaic. Mozaicurile împreună cu bogatul registru de reprezentări din ceramică italiotă, acum puse în valoare pentru excepționala lor varietate iconografică, se alătură în a îmbogăți dosarul documentelor de artă din a doua jumătate a veacului al IV-lea și începutul celui următor. Aceste două categorii de documente se dovedesc a fi prețioase izvoare comparative pentru cercetarea, printre altele, a torenticii grecești, tracie sau scitice din această vreme (fapt pus în valoare mai ales de către cercetarea lui M. Pfrommer, mult mai analitică și mai cuprinzătoare).

O dată cu epuizarea mijloacelor tehnice ale artei mozaicului din pietre de rîu se pune problema noii tehnici, aceea a mozaicului din *tessera*, realizat din pietre tăiate în formă cubică. Cele mai vechi sînt cele de la Morgantina din Sicilia de la sfîrșitul sec. al III-lea sau începutul sec. al II-lea. Faza intermediară o constituie mozaicurile din pietre de rîu și pietre tăiate poligonal (tehnica mixtă) sau numai din pietre poligonale. Din cea de a doua categorie face parte și mozaicul descoperit la Callatis în 1966 și publicat de G. Iconomu, *Pontice 1*, 1968, p. 243 urm., fig. 7 și 8, pe care D.S., cat. 163, îl consideră strîns înrudit cu unul de la Priene, publicat de autor pentru prima dată, cat. 169, pl. 84, cu decor de rozete, precum și cu cele de la Atena, *Hesperia*, 1973, p. 153, pl. 32/a (cat. 151, pl. 78/1,2), datat în a doua treime sau în a doua jumătate a sec. al III-lea, cu cel de la Tainaron, *AAA*, 1975, p. 175, fig. 7 (cat. 170, pl. 81/1,2), datat în secolul al III-lea, și cu cel de la Pergamon (O. Ziegenhaus și G. de Luca, *Altertümer von Pergamon XI 1, Das Asklepeion*, 1968, p. 28 urm., pl. 14/69, cat. 166, pl. 83/1), din a doua treime a sec. al III-lea. În lumina analogiilor propuse de către D.S., datarea lui G. Iconomu (« în epoca elenistică târzie, în sec. II—I î.e.n., eventual chiar aproape de începutul erei noastre ») se cere revizuită, fiind seamă de fapt de faptul că descoperirea mozaicului de la Callatis s-a produs în cursul unor săpături de salvare.

București, iunie 1983

Petre Alexandrescu

GERHARD ZIMMER, *Römische Berufsdarstellungen*. Berlin, Gebr. Mann, 1982, XII + 254 p. și 209 fig. în text (Deutsches archäologisches Institut, Archäologische Forschungen, Band 12).

Cercetarea este consacrată analizei scenelor ilustrînd munca și meșteșugurile de pe stelele funerare, monumentele votive și firmele de magazin. Ca izvoare ajutătoare, autorul a folosit graffiti, reliefuri și unele picturi murale de la Pompei și Herculaneum. De asemenea el a adăugat și monumentele care oferă indicații cu privire la uneltelile sau produsele ce indică profesiunea celui decedat sau a dedicantului. Monumentele analizate se limitează, din punct de vedere geografic, la peninsula italică și la Gallia Cisalpină, cele din alte provincii romane fiind înșirate într-o listă specială de la sfîrșitul volumului.

Obiectul de studiu îl formează 198 de monumente care au reprezentarea intenționată a comanditarului, ca meseriaș sau negustor. Conceptul de « comanditar » este analizat într-un capitol aparte, pornind de la un loc semnificativ din Petroniu, *Sat. 71*. Majoritatea monumentelor se situează în primele două secole ale erei noastre. Prima epocă de înflorire a acestei categorii de monumente aparține vremii lui August și Tiberiu, iar ultima primei jumătăți a veacului al II-lea, după care apariția unor asemenea reprezentări scade vertiginos, pînă la dispărea în sec. al III-lea.

Partea centrală a cercetării este consacrată sociologiei reprezentărilor profesionale, și aici stă și contribuția originală și modernă a lui G. Z. El clasifică mai întîi meseriile reprezentate în funcție de criteriul anticvarice (reprezentările de unelte, produse, mărfuri etc.) și în ordinea catalogului pieselor, din partea a doua a volumului : măcelari, brutari, țesători de lînă, pieliari, lucrători în metal, lemnari, constructori de corăbii, picturari, *mensores*, olari, corăbieri, negustori și cărăuși. Se examinează apoi, cu valoare paradigmatică, 3 zone economice de concentrare a